

SZABADOS GYÖRGY*

„ORSZÁGNAK NAGY ÖRÖMÉVEL” – SZENT ISTVÁN SZÉKESFEHÉRVÁRI KORONÁZÁSÁRÓL

Kincsesbányára lel az, aki a 17–18. század historiográfiájának tanulmányozására adja fejét. A korszakban ugyanis eladdig nem tapasztalt módon élénkült meg a múlt kutatása, köszönhetően a hitújítás hívei és ellenzői között folytatott szellemi küzdelemnek, az egyes szerzők tehetségének és szorgalmának: forráskritikájuk a történetírást a történettudomány magasabb minőségi fokozatára emelte.¹ Egyetemes művelődéstörténeti jelenség ez, amelynek részévé vált, méghozzá nem lekicsinylendő részévé a magyar historiográfia. A megosztott és újraegyesülő ország területén belül és attól távol alkottak katolikus és protestáns magyarok; munkájuk nyomán nemcsak az eseményrend ismerete bővült, hanem a történetírói műfajok is mind változatosabbá váltak, utat engedve ekként az egyes részművek kritikai megvitatásának és kifejtésének.² A dolgozatom elején alkalmazott „kincsesbánya” minősítést már csak azért sem érzem túlzásnak, mert az élvonalbeli historikusok művein kívül olykor a szerényebb igényű munkákat lapozgatván is érik kellemes meglepetések az embert: olyan leletekre lehet bukkanni, amelyek nyugvópontra jutott problémák újragondolására készítetnek, sőt, amint azt az alábbi esettanulmány is bizonyítja, perújrafelvételt kezdeményeznek.

Gersei Petthő Gergelytől kell kiindulnunk, aki a 17. században a teljes magyar múltat megírók közül egyedül alkotott anyanyelvén.³ „*Sok rendbéli fő históriás könyvekből*” élt a horvátországi magyar nemes, aki bevallottan nem törekedett újításra, hanem „*nagy szorgalmatossággal egybe szedegettetel*” népszerű országtörténetet akart írni. 1626-ig vezetett krónikája sikerrel szólította meg a latinul nem olvasókat.⁴ Jóllehet Petthő Gergely nem érthette meg könyve kinyomtatását, utóélete igazán szerencsésen alakult. Kézirati hagyatékát gróf Zrínyi Miklós jelentette meg 1660-ban, és több 18. századi kiadója gondoskodott arról, hogy műve a katolikus olvasóközönség hosszú ideig forgatott könyve legyen. Sőt két jezsuita, Spangár András, majd Kovács János továbbvitte a történetmondást 1732-ig, illetve 1742-ig.⁵ Szempontunkból Spangár András érdekes, aki nem csupán rögzítette az 1626 és 1732 között történt eseményeket, hanem még egy külön, terjedős című kötettel toldotta meg a rövid magyar krónikát. „*A Magyar kronika Diszessen, és rövideden elő adván Magyar Országának Kezdetét, régi és mostani osztását, részeit, tartományit, Vármegyeit, Városit, Királyit, Tiszt-Viselőit, mivoltát; úgy a Magyar Nemzetnek Eredetét, Scythiából való ki-jövetelét, Terjedését, szaporodását, elő menetelét, hadakozását, a’ régi, és mostani Magyaroknak maga viselését, Törvényit, más Nemzetek előtt való tekintetét, és mind Magyar, mind más Országokban esztendőnként történt emlékeztetre méltó dolgait... elsőben irta néhai Nemzetes Pettő Gergehy... A’ Magyar, avagy a’ magyar Sz. Korona alatt lévő Országokból származandó Iróktól szerzett, és irt Könyveknek Laistromával, azon Kronikát terjesztette, szaporította, és a’ Magyarok tanúságára ki-bocsátotta P. Spangar András Jesuvita.*”

Az így előállt könyv színes tematikáján nem nehéz felismerni Timon Sámuel hatását, aki a kor egyik jeles történetírója volt. A honismereti és archontológiai betoldásokat az *Imago novae Hungariae* alapján végezte Spangár, míg „*Az első Hadnagyk, Kapitányok, Hertzgegek, Magyar és Pannoniai Királyok Szent ISTVÁN első Koronás Királyig*” vezetett

* A szerző a Magyarságkutató Intézet – László Gyula Kutatóközpont és Archívum (Budapest) igazgatója, a Szent István Király Múzeum (Székesfehérvár) történész tanácsadója, a Siklósi Gyula Várostitörténeti Kutatóközpont (Székesfehérvár) történésze.

¹ A kora újkori egyetemes historiográfia áttekintéséhez kiindulásul ld. pl. THOMPSON – HOLM 1950, I. 471–645; PULLAPILLY 1975; DICKENS – TONKIN 1985; RABASA et al. 2012.

² A kora újkori magyar historiográfia előmeneteléről ld. pl. HÓMAN 1938a; BARTONIEK 1975; DÜMMERTH 1976; SZABADOS 2006, 93–221; BÉKÉS – KASZA – LENGYEL 2015; TÓTH 2016.

³ Mivel a magyarul író historikusok közül Bencédi Székely István (1559) és Heltai Gáspár (1575) a reformált vallást követte, ezért Petthő Gergely a katolikus szerzők között jutott e téren elsőségére.

⁴ BARTONIEK 1975, 405.

⁵ MORVAI 1912, 32–36; BARTONIEK 1975, 413–414.

kronológiája több ízben hivatkozik szövegszerűen az *Imago antiquae Hungariae*-ra.⁶ Van azonban Spangár Andrásnak egy olyan többletközlése István koronázásáról, amit hiába keresünk Timon Sámuel ide vonatkozó művében, az *Epitome chronologica* lapjain.

„Ezen áldott esztendőben [1000] *Astricus a' követ Romából vissza tér, minek utánna mindeneket II. Sylvester Pápától megnyert vala, meg-is hozza a' Szent Angyali Koronát. A' Pápa-is Sz. Istvánhoz küldi követtyét, ki-is Szent Istvánt székes Fejér-Várat a' Szent koronával az Országának nagy örömeivel Nagy Bóldog Aszszony napján meg koronázza ama templomban, kit éppen akkor Sz. István a' Nagy Szűznek tiszteletére épít vala, holott fel-veszi a' Királyi titulust, és a' Szent Kereszt ennek utánna mindenkor előtte hordoztatik. Aventinus írja, hogy azon Koronázásra Szent Henrik drága övet küldött, melyet akkor Sz. István magára vett. Itt ugyan Sz. István a' Koronát, Országot, és magát most mindgyárt leg először (mert halálos ágyában-is azt cselekedte) áldotta fel a' Bóldogságos Szűznek, kit is hogy a' magyarok Nagy Aszszonyoknak neveznék, és hogy az ő Mennybe menetele napját üllyenék, nagyon ajánlotta és parancsolta.”⁷*

Spangár többletközlése az első magyar király koronázásának helyszínére vonatkozik. Ezt az adatot tudomásom szerint előtte csupán egyetlen szerzőnél, Laskai Osvát ferences szerzetesnél lehet olvasni. Prédikációgyűjteménye, a *Sermones de sanctis peritiles a quodam fratre Hungaro ordinis minorum de observantia comportati Biga salutis intitulasi feliciter incipiunt* a 76. prédikációban állította ezt: „Az Úr ezeregyedik esztendejében István fejedelmet Székesfehérvárott mindenki örvendezésével megkoronázták/anno Domini millesimo primo Stephanus dux in civitate Albensi laetantibus cunctis coronatus est.”⁸

Laskait és Spangárt bő két évszázad választja el egymástól. A Szent Ferenc-rendi prédikátor könyve először 1497-ben jelent meg; ezt a 15-16. század fordulóján több újabb kiadás követte.⁹ A jezsuita áldozópap 1738-ban közölte az István székesfehérvári koronázását is feltüntető toldalékkötetét, és mivel nem hivatkozott Laskai Osvát prédikációgyűjteményére, ezért csak okkal feltételezhető, és nem bizonyos, hogy ezt az adatot tőle vette át. E két, időben távol eső említés arra a jelenségre világít rá, hogy sem középkori kútfőink (István-legendák, krónika-szerkesztések), sem a keresztény magyar államalapítás emlékezete szempontjából fontos 1738 előtti historikusok – Révay Péter, Inchofer Menyhért,¹⁰ vagy a már hivatkozott Timon Sámuel – nem ismerték vagy nem tartották szükségesnek megjelölni az első magyar király koronázásának helyszínét.

Ezt az ismerethiányt az egyik legjelentősebb jezsuita történettudós, Pray György tette szóvá 1763-ban. Mégis állást foglalt, méghozzá Székesfehérvár mellett, abból kiindulva, hogy István oly nagy bőséggel adományozta meg ezt a várost, továbbá, hogy királyutódai koronázó székvárosa Székesfehérvár volt.¹¹ Nemsokára váratlan fordulatot hozott a keresztény magyar államalapítás-kor historiográfiája: Pray 1771-re IV. (Kun) László király egyik 1274-ben kelt oklevelét vezette be a kutatásba, amiből Esztergom látszott kitűnni mint első királykoronázó város.¹² A jezsuita historiográfia betetőzője, Katona István 1779-ben csak Pray György e két munkáját idézve utalt tudós elődje véleményváltoztatására, ám a két ellentétes közlést nem ütköztette.¹³ Igazából Pray ekkor még csak lábjegyzetben hozta az oklevél részletét, és csupán 30 év múltán, utolsó könyvében fogalmazott egyértelműen úgy, hogy Kun László okleveléből egyértelműen kiderül Szent István esztergomi koronázása.¹⁴

A 19. századtól jellemzően magyar nyelvűvé vált magyar történettudomány számára sem jelentett megvitatandó kérdést azon koronázási szertartás helyszíne, amely által az utolsó magyar nagyfejedelem az első magyar királlyá lett. Szembeszökő mindez annak fényében, ha meggondoljuk, hogy a keresztény magyar államalapításnak és korának más részproblémái némelykor milyen parázs vitát eredményeztek: kezdve az ún. Szilveszter-bulla hitelességén, folytatva a koronaküldő személyét (pápa, császár) övező forrásproblémákon, a koronázási szertartás pontos idején és az alkalmazott ordó eredetén, be nem fejezve a felségjelvényeken (lándzsa, korona), valamint a királyi fejék ke-

⁶ SPANGÁR 1738, 16–21. A tárgyszerűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az archontológiát és a honismeretet nem jezsuita szerzők vezették be az újkori magyar történetírásba. Az első magyar méltóságsort a németalföldi ciszterci szerzetes, Caspar Jongelinus illesztette az evangélikus gróf Révay Péter postumus monográfiája mögé (RÉVAY 1659, 152–163). A modern magyar honismereti, illetve történeti-földrajzi irodalom pedig Timon idősebb kortársától, az evangélikus Bél Mátyástól számítható. Erről ld. TÓTH 2011.

⁷ SPANGÁR 1738, 131. V. ö. TIMON 1736, 1.

⁸ LASKAI 1499, H 4 [III r.] A székesfehérvári koronázásra vonatkozó mondat újabb kiadását (tévesen Temesvári Pelbárt neve alatt feltüntetve) ld. FLORIANUS, HHFD I, 84.

⁹ Kiadásairól és utóéletéről ld. RMK III/1 passim; TIMÁR 1910.

¹⁰ RÉVAY 1613; INCHOFER 1644; RÉVAY 1659.

¹¹ PRAY 1763, 9.

¹² PRAY 1771, 120.

¹³ KATONA 1779, 57.

¹⁴ PRAY 1801, CLI.

letkezéstörténetén.¹⁵ Ehhez képest István királlyá koronázásának helye csak említés szintjén került elő, már akiknél előkerült. A kutatók inkább Esztergomot nevezik meg (például Szalay László, Pauler Gyula, Karácsonyi János, Györffy György, Dümmerth Dezső, Engel Pál, Kristó Gyula, Török József, Zsoldos Attila),¹⁶ többen viszont mellőzik a hely megjelölését (így Horváth Mihály, Marczali Henrik, Erdélyi László, Hóman Bálint, Hermann Egyed, Bogay Tamás).¹⁷ Deér József bizonytalanságáról ad számot: szerinte nem tudni, hogy Istvánt Esztergomban, vagy Székesfehérvárott koronázták-e meg.¹⁸ Székesfehérvár mellett Bartoniek Emma tartott ki.¹⁹

Székesfehérvárott vagy Esztergomban koronázták királlyá Szent Istvánt? Az előbbire mutató Laskai-forrás-helyet fentebb idéztem. Ideje most már a másik – a kutatás jelen állása szerint többségi – nézet hivatkozási alapját, IV. (Kun) László király (1272–1290) oklevelét szemügyre vennünk.

Az 1274. január első felében kiállított okmány jogi erejével IV. László „megerősíti IV. Bélának azt az intézkedését, hogy az esztergomi káptalan a váci egyházmegyei Pest fölött fekvő Jenev nevű falut dunai révével, szántóföldjeivel, réteivel és eredettől fogva röghöz kötött libertinusaival Benedek akkori esztergomi érsek hozzájárulása mellett a dunai szigeten alapított apácakolostornak adta, s ezért cserébe IV. Béla a Hont megyei Zalka falut minden tartozékával a káptalannak adta.”²⁰ Mármost az oklevél elején található az a szövegrészlet, amely alapján Pray György óta István első király esztergomi koronázását állítják. Ott ennyi olvasható. „Offerunt se nostris regis obtulibus progenitorum nostrorum, regum Hungariae, magnalia, erga sanctam Strigon. Ecclesiam, que fidei catolice post sacrosanctam Romanam propagatrix extitit, semper gesta; nec immerito: cum ipsa sedes Strigoniensis sanctissimi patris et domini nostri, sancti Stephani regis ortu, per prothomartirem prenunciato, decorata et sacro baptismate eiusdem sublimata, regalisque nostri dyadematis impositione extiterit redimita.”²¹ Akárhogy is néztem, ebből a mondatból nem tudtam kiolvasni azt, hogy István fejére Esztergomban helyezték volna a koronát! Mindazonáltal szövegértésem ellenőrzése és egy szakszerű magyartás végett Teiszler Évához fordultam, aki igazolta ezt a gyanúmat, sőt lekötő szívésséggel saját fordítását bocsátotta rendelkezésemre. „Királyi tekintetünk előtt megmutatkoznak őseinknek, Magyarország királyainak az esztergomi szent egyház érdekében folyamatosan végzett nagy tettei, amely a szentséges római székek után a katolikus hit gyarapítója, s különösen említésre méltó, hogy az esztergomi székek legszentebb atyjánkat és urunkat, Szent István királyt a protomártír által megjövendőlt születésekor a szent keresetséggel ékesítette és emelte fel, és királyi diadémunk felhelyezésével megkoronázta.” Vagyis a késő Árpád-korban a királyi kancellária hivatalos tudása sem István koronázásának esztergomi helyszínéről, hanem kizárólag az esztergomi érsekség intézményének koronázói jelentőségéről szólt!

Az 1274-es oklevél tehát nem állítja István király esztergomi megkoronáztatását, ráadásul az 1038 utáni események logikai rendje szintén a székesfehérvári helyszín mellett érvel. Ennek megértéséhez szükséges István rokoni környezetének és utódainak személyes és politikai kapcsolatát felidézni.

A hazai krónikákban legkorábban említett királykoronázás Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) személyéhez kötődik, a második magyar király második trónfoglalását vezeti be. A XIV. századi krónikaszerkesztmény szerint III. Henrik német-római császár (1039–1056) „Fehérvárra ment, amelyet németül Veyzmburnnak hívnak, amely Magyarország fő helye (principalis sedes regni Hungariae). Itt a császárt a magyarok császári tisztelettel és mindenre kiterjedő előkészítéssel fogadták, aki Péter királyt – visszanyervén teljességgel a királyi koronát, és királyi módra Szent István király szent jelvényeivel (sacris insignibus sancti regis Stephani) felékesítvén – saját kezével vezetve Isten dicsőséges szülőanyjának, a mindenkor szűz Máriának a bazilikájában uralkodóként a királyi trónra ültette...”²² A következő magyar uralkodó, I. András (1046–1060) esetéről is megemlékezik a magyar krónika. „András herceg ellenségei háborgatásaitól megszabadulva Székesfehérvár városában elnyerte a királyi koronát. Az Úr 1047. évben csupán az a három püspök koronázta meg, akik a keresztények nagy lemeszárlásából megmenekültek.”²³ Öccse és utóda, I. Béla király (1060–1063) szintén Székesfehérvárott részesült a szertartásban. „Béla herceg – melléknevén Benyn – győztesen, diadalmenetben Fehérvár városába vonult; ott a püspökök fölken-

¹⁵ Kiindulás gyanánt ld. HÓMAN 1927; GERICS 1995; ÁKÍF; BENE 2006; THOROCZKAY 2009; TÓTH 2016.

¹⁶ SZALAY 1852, 79; PAULER 1899, I. 392; KARÁCSONYI 1929, 6; GYÖRFFY 1977, 158; DÜMMERTH 1987, 164; ENGEL 1990, 114; KRISTÓ 2001, 58; TÖRÖK 2002, 30–32; ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS 2016, 30. (A vonatkozó rész Zsoldos Attila munkája.)

¹⁷ HORVÁTH 1871, 202; MARCZALI 1895, 245; ERDÉLYI 1922, 87; HÓMAN 1935, 180; 1938b, 119; HERMANN 1973, 22; BOGYAY 1976, 22.

¹⁸ DEÉR 1966/2005, 167.

¹⁹ BARTONIEK 1939, 8.

²⁰ SZENTPÉTERY – BORSA Reg Arp II/2–3, 67. (2444. sz.)

²¹ MES II, 28. (12. sz.)

²² ÁKÍF 390–391. (Kristó Gyula fordítása.) Vö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 333.

²³ ÁKÍF 399. (Kristó Gyula fordítása.) Vö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 343–344.

ték, és a királyi koronával szerencsésen megkoronázták.”²⁴ Nem lehet célom, hogy a székesfehérvári királykoronázások 1527-ig tartó sorozatát előtárjam: e helyütt István és utódainak viszonya a lényeges. „A jó emlékű István király, ennek [Péternek] anyai nagybátyja, miután az ő fia [Imre] még az atyja életében meghalt, s mivel másik fia nem volt, ezt örökebe fogadta, és őt a királyság örökösévé megtette. Rokonának fiát [Vazult], noha az méltóbb volt a királyságra, minthogy ebben nem értett vele egyet, megvakította, s kicsiny fiait száműzetésbe küldte.”²⁵ Az *Altaichi Évkönyvek* eme bejegyzése sűrítve adja elő az 1030-as évektől kibontakozó konfliktusok eredőjét. István szakított a fiági trónöröklés hagyományával, és leányági unokaöccsét jelölte utódául. Közele rokona, elsőfokú fiági unokatestvére volt Vazul, aki a megvakíttatást elszenvetde, az ő elűzött fiai, Levente, András és Béla közül a két fiatalabb végül is magyar királyságra jutott. Előtte azonban Orseolo Péter kudarcos országlása következett, amit egy másik leányági unokaöcs, Aba Sámuel (1041–1044) királysága szakított meg. Péter uralmának helyreállításában a német császár vállalt tevékeny szerepet. III. Henrik 1045-ben aratta le segítőkészsége gyümölcsét. Abban az évben megint Magyarországra jött, és pünkösdkor az *Altaichi Évkönyvek* elmondása szerint „Péter Magyarország királyságát aranyozott lándzsával átadta urának, a császárnak egész népe és a mieink jelenlétében.”²⁶ A magyar király ezzel német hűbért vállalt. Az immár egész ország számára vállalhatatlan Péter uralmát pogánylázadás döntötte meg, és I. András trónfoglalásával 1301-ig hatóan helyreállt az Árpád-ház férfiágon való főhatalom-birtoklása. Válságos évtizedek köszöntöttek Magyarországra, mert a Német-Római Birodalom nehezen nyugodott bele az imént megszerzett főhatalom elvesztésébe.²⁷

Rátérve a királykoronázás szempontjaira, mindebből a következő összefüggésrendszer adódik. Mivel a Magyar Királyság államformáját Szent István király alapozta meg, a hatalmi legitimáció mérföldkövét jelentő szertartásról nem lehet elképzelni azt, hogy elsőként Pétert koronázták Székesfehérvárott, és ebben minden királyutóda éppen őt, István gyűlölt leányági unokaöccsét követte volna. A Vazul-fiak számára Orseolo Péter a személyes sérelmeken kívül a német hűbér vállalása miatt politikai szempontból is elfogadhatatlanná lett, így egy ennyire fontos hatalom-szimbolikai mozzanatban sem teremthetett követendő példát. Vagyis Szent István esztergomi koronázása esetén az Árpádok fiági uralmát helyreállító, és a Szent István-i restaurációt végrehajtó²⁸ I. Andrásnak Esztergomba kellett volna visszatérnie; ehhez képest őt és utódait – kezdve öccsén és riválisán, I. Bélán – mind Székesfehérvárott koronázták meg. Ráadásul, ha Istvánt tényleg Esztergomban koronázták, akkor a mindenkor esztergomi érseket miként lehetett volna rávenni arra, hogy Székesfehérvárott végezze el a szertartást? (Már amikor a királyváltás idején volt esztergomi érsek, illetve az adott főpap hajlandónak mutatkozott királyt koronázni.)²⁹

Az első magyar király koronázási helyének kérdése nemcsak a városra, hanem azon belül egy arra alkalmas egyházi épület meglétére irányul. A koronázási szertartás elvégzésére alkalmas helyszín Székesfehérvárott nyilván nem lehet más, mint az István által alapított Szűz Mária Bazilika (prepostsági templom).

Nem meglepő módon a királyi bazilika alapítási ideje felől sem alakult ki szakmai közmegegyezés. Dercsényi Dezső még egy korai, 1003–1004 körüli alapítással, és 1004–1038 között elhúzódó építkezéssel számolt.³⁰ Jelenleg Györffy György elmélete tűnik uralkodónak, amely 1018-tól engedi meg a bazilika építésének lehetőségét. Az 1018 utáni alapítás mellett több érvet hozott fel. Székesfehérvár a magyar egyházszervezet 1009-re történt kiépítésekor szerinte még nem került olyan helyzetbe, mint más királyi, királynéi, vagy hercegi székhely, az 1009 utáni háborús korszak pedig nem kedvezett az egyházszervezői tevékenységnek. Annál kedvezőbb lehetőséget látott Székesfehérvár számára abban, hogy 1018 táján megnyílt Magyarországon át a Szentföldre vezető zarándokút, amely, mivel Pannóniát a legrövidebb hadiúton szelte át, és elkerülte Esztergomot, ezért István új királyi székhelyet létesített az új út főhelyén, Székesfehérvárt. Nála a székesfehérvári bazilika építését az 1018-as bolgár háború utánra keltezik azok az elbeszélő források, amelyek szerint Szent István az e háborúban nyert kincseket a bazilikának adta. Ezzel áll szerinte teljes összhangban a bővebb krónikák azon közlése, amely szerint a mondott prepostság VIII. Benedek pápától kapott privilégiumot, aki 1012 és 1024 között töltötte be pontifikátusát.³¹

²⁴ KK 64. (Bollók János fordítása). Vö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 358.

²⁵ ÁKÍF 240. (Makk Ferenc fordítása.) Vö. *Annales Altahenses* 24.

²⁶ ÁKÍF 255. (Makk Ferenc fordítása.) Vö. *Annales Altahenses* 40.

²⁷ MAKK 1996, 69–107.

²⁸ Váczy Péter: *A királyi kúria bírósága és I. Endre törvénybeidőző ércbilloja* (VÁCZY 1994, 113); Makk Ferenc: *Megjegyzések I. András történetéhez* (MAKK 1998, 130).

²⁹ A 11. század fent idézett kivételeit követően Lukács esztergomi érsek három magyar király, II. László (1162), IV. István (1163), III. Béla (1172) trónra kerülésekor nem volt hajlandó megkoronázni, a 13. század elején János kalocsai érsek két királyon is az esztergomi érseki székház várományosaként végezte a szertartást, III. László (1204) és II. András (1205) esetében (SOLYMOSI 2012, 8–9).

³⁰ DERCSENYI 1943, 22–23.

³¹ GYÖRFFY 1967, 24; 1977, 316–321.

Ha a krónikákat felütjük, rögtön látjuk, hogy Györffy elgondolása korántsem épült oly szilárd alapokra, mint Szent István bazilikája. Azt nem tudjuk bizonyosan, hogy István mikor kapcsolódott be II. Basileios bizánci császár (976–1025) oldalán a bolgár háborúk sorozatába, amely az első bolgár állam bukásához vezetett 1018-ban.³² Egy relatív kronológia erejéig azonban nyerünk némi fogódzót a hazai krónikákból arra nézvést, hogy viszonyul egymáshoz a Szűz Mária Bazilika alapítása és István király bolgár hadjárata. Kézai Simon 1285 előtti előadásában István „Gyulát, az anyai nagybátyját feleségével és két fiával együtt Erdélyből Magyarországra hurcolta, Erdélyt Pannóniához csatolta, ezt követően Keánnal, a bolgárok és a szlávok fejedelmével harcolt. Ennek legyőzése után nem mulasztotta el, hogy vagyonából gazdagon megajándékozza (dicare [ditare]) a Boldogságos Szűz fehérvári templomát, amelyet a hagyomány szerint ő alapított (quam fundasse perhibetur)”³³ Ugyanez bővebb kifejtésben olvasható az Anjou-kori krónikák pergamenlapjain is. „E herceget [Keánt] sok fáradsággal és hadi verejtékkel is nehezen fogta el, megölte, aranyat drágaköveket és más értékes köveket megszámlálhatatlan bőségben tartalmazó kincstárát megszerezte... E sokféle kincsből Szent István király igen meggazdagodva az általa alapított fehérvári bazilikát (Albensem Basilicam, quam ipse fundaverat) aranyoltárokkal és nagyon értékes főpapi ruhákkal gyarapította és látta el (copiavit ac ditavit). A szertartásokhoz edényeket és más szükséges használati tárgyakat e bazilika és Isten más egyházai számára is királyi bőkezűséggel adományozott. Egyebek között e fehérvári egyháznak örök emlékeztetre méltó adományokat tett, tudniillik két papi ruhát, amelyek mindegyike 74 márka tiszta arannyal és drágakövekkel átszőtt szegélyt tartalmazott. Ezeket Szent Benedek, a római szentegyház főpapja Szent István király kérésére a hatalom olyan kiváltságával látta el (auctoritatis privilegio insignivit), hogy aki a mise végzésekor ezeket használja, törvényesen felkenheti, megkoronázhatja és karddal övezheti a királyt.”³⁴ A sok fejtörést okozó Keán alakját valószínűleg maga Sámuel bolgár cár (997–1014) ihlette, akit uralkodása elején győzhetett le István (ha meg nem is ölte).³⁵ Ámde akármikor viselt hadat a Bolgár Cárság ellen, a krónikákból egyértelműen kiviláglik, hogy a bolgár háború előtt kellett alapítani a székesfehérvári bazilikát, hiszen azt a hadizsákmányból nem létrehozta, hanem azzal megadományozta István.³⁶ Ezenfelül Györffy ott is feje tetejére állította a logikát, amikor Fehérvár kiépítését a szentföldi zarándokút következményeként tünteti fel. Egy zarándokútvonal mellé ugyanis nem egy királyi központot építenek, hanem inkább egy vendégházat az utasok megpihentetésére. A zarándokút nyomvonala éppen azért vezetett Székesfehérváron keresztül, mert az 1018 körüli évekre már érdemes volt arrafelé húzódnia: már állt ott egy kellőképpen nagy vonzerővel rendelkező település, egy koronázó főváros a koronázó bazilikájával. Az sem helytálló érv, hogy a hazai egyházszervezet 1009-ig tartó (?) kiépülése előtt nem került más uralkodói központhoz fogható helyzetbe Székesfehérvár. István ugyanis tudatosan nem tagozta be a bazilikát az egyházi közigazgatás rendszerébe, mivel a dinasztia szakrális központjának szerepére szánta a Szűz Mária Bazilikát. (Csak zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a püspöki székhellyé emelkedő Győr, Pécs, vagy Eger sosem volt uralkodói központ.)

A Szent István-legendák érzékletesen szemléltetik az első király elgondolását a Szűz Mária Bazilika rendelkezéséről. „Hívó férfit volt, aki minden cselekedetében teljességgel istennek szentelte magát. Fogadalm és felajánlás keretében, nem szűnő imádságok közepette önmagát és országát az istenszülő, mindenkor szűz Mária oltalmába ajánlotta, kinek dicsőséges tisztelete ohannyira elterjedt a magyarok között, hogy nyelviükön ugyanezen Szűz mennybemenetelének ünnepét a nevét hozzá sem téve egyszerűen a Királynő napjának mondják. S hogy a védelmében rejlő irtalmat minél inkább elnyerhesse, magában a királyi székvárosban, melyet Fehérvárnak mondanak (in ipsa regalis sedis civitate, que dicitur Alba), ugyanazon mindenkor Szűz dicsőséges nevére nevezetes és hatalmas, csodálatos művi bazilika építtetésébe fogott.” (Nagyobbik István-legendája) „Ezt az említett, felettébb szép-séges templomot a király saját kápolnájának (proprium capellam) tekintette, s olyan szabadságot adományozott neki, hogy fölötté egyik püspök se gyakorolhasson semmiféle hatalmat.” (Hartvik-féle legenda)³⁷

A régebbi filológiai és az újabb építészettörténeti kutatás továbbgondolandó felvetése, hogy a székesfehérvári bazilika alapítása felől a Nagy- és a Kislegenda némi ellentmondást hordoz. Ifjabb Horváth János rámutatott: előbbi szerint István újonnan alapította (*construere cepit*) a bazilikát, utóbbi viszont a kibővítésre (*atria amplificare*) és a templomot megújítására (*templum instauravit*) utaló kifejezéseket használt. Vagyis ebből adódik annak lehetősége, hogy a pompás bazilika helyén állt-e korábban egy szerényebb méretű templom. Mert ha igen, a város építészet-

³² A korábbi irodalommal ld. Makk Ferenc: *Magyar–bolgár kapcsolatok Géza nagyfejedelem és Szent István király korában* (MAKK 1998, 124–125); STEPHENSON 2004, 59–75; RÉVÉSZ 2010, 361–362.

³³ AKS 108. (Bollók János fordítása.) Vö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 172.

³⁴ ÁKÍF 372–373. (Kristó Gyula fordítása.) Vö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 316.

³⁵ A Keán kérdésről alkotott véleményemet a korábbi irodalommal ld. SZABADOS 2013, 611–614.

³⁶ Ennek a namuri Szent Albán egyház alapításáról szóló 11. századi írás sem mond ellent, amely előadja, hogy Ohrid elfoglalásakor István ereklyét hozott el (ÁKÍF 226–228).

³⁷ ÁKÍF 287, 329. (Kisdi Klára fordítása.) Vö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung II, 384, 417–418.

történetét egy korábbi időponttal lehetne kezdeni.³⁸ Ide illik Szabó Zoltán fontos megjegyzése, hogy a bazilika kezdeti szakaszában lehetőleg ügyelni kell a különböző fogalmak elkülönítésére: egyfelől az alapítás szellemi és jogi tartalmára, másfelől az építés műszaki tevékenységére. A krónikák és az István-legendák alapján a Szűz Mária-prépostság, vagyis a bazilika esetében két István-kori építési fázis különíthető el. Az első az uralkodása kezdetére tehető, örökölt épületszerkezet szerepkörének integrálásával. Szabó szavaival élve ugyanis nem „zöldmezős beruházás” eredményeként jött létre a bazilika, hanem azon a helyen állt már egy uralkodói és szakrális szempontból jelentős épületegység. Az építés második szakaszában a Keán elleni háborút követően István az addig egyhajós templomot körülölelő átriumok bevonásával véglegesítette a háromhajós elrendezést. Az építéstörténet monográfiája meggyőzően oldja fel azt a látszólagos ellentmondást, ami a bazilika 1038 előtti fontos szerepe és a Hartvik-legenda által állítólag említett fel-nem-szenteltségi állapot között feszül: érdemesnek találja arra ügyelni, hogy Hartviknál a „felajánlás” (*dedicatio*) és a „felszentelni” (*sanctificare*) közötti különbségre. Ennek fényében érthető, hogy az elkészült mű egészének felajánlása egyben újraszentelést is jelent.³⁹

Nem lévén sem építész, sem régész, így a Szűz Mária Bazilika építészeti előzményei tárgyában történészi felhasználóként mondhatom, hogy ifjabb Horváth János és Szabó Zoltán imént érintett okfejtései számomra meggyőzőek. Ugyanis egybevág az azzal a (kényszerűen vázlatos) képpel, amelyet az írott kútfők tanulságainak újragondolása során alakítottam ki. Ezt erősíti Deér József felismerése az Aachen és Székesfehérvár központi szerepe között fennálló párhuzamról: eszerint István király tudatosan vette át a frank-német császárok egyházmegyei központ nélküli koronázó székvárosának mintáját, s alkalmazta azt önálló uralkodóként.⁴⁰ (Aachenben a kölni, Székesfehérvárott az esztergomi érsek szokott koronázni.) Végül még egy közismert tény fontosságára szeretnék rávilágítani: Vajk-István oly eltökélten készült államforma-váltásra, hogy nem elégedett meg a kereszténnyé váló Magyar Nagyfejedelemség továbbvitelével, hanem az új hatalmi jelvény, a korona révén is kifejezte, hogy ővele egy új politikai időszámítás kezdődik, a Magyar Királyság időszámítása.

Összefoglalva mindezeket jelen tudásommal az alábbi történeti rekonstrukciót tartom leginkább valószínűnek: a keresztény Vajk-István megörökölte apjától a nagyfejedelemséget, uralkodása első éveit az államforma-váltás kidolgozásának szentelte. 997 és 1000 között királyságra készült, felismerve az új főhatalmi formából kiaknázható bel- és külpolitikai lehetőségeket. Ennek jegyében 997 és 1000 között felépíttette Székesfehérvárott saját királyi kápolnájának szánt, egyházmegyei kormányzat alá nem vont templomát,⁴¹ a Szűz Mária Bazilikát, ahol az „Országunk nagy örömeivel” 1000 végén királlyá koronázták.

³⁸ HORVÁTH 1967, 112. Vö. SZENTPÉTERY SS *Rer Hung* II, 385, 396.

³⁹ SZABÓ 2018, 95–102. Vö. SZENTPÉTERY SS *Rer Hung* II, 432.

⁴⁰ DEÉR 1971. Érdemes lenne Deér József okfejtését a Györffy György keltette kronológiai-logikai zavaró hatás nélkül újragondolni.

⁴¹ KRALOVÁNSZKY 1968, 123–124.

IRODALOM

Forráskiadványok

AKS

2004 *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Budapest.

Annales Altabenses

1891 *Annales Altabenses Maiores.* Ex recensione W. de Giesebrecht et Edmundi L. B. ab Oefele. Editio altera. Recognovit Edmundus L. B. ab Oefele. (*Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi* IV.) Hannoverae.

FLORIANUS [MÁTYÁS Flórián] ed.

HHFD *Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars Prima. Scriptores.* Lipsiae, 1881.

KK

2004 *Képes Krónika* (Ford.: Bollók János) Budapest.

ÁKÍF

1999 *Az államalapítás korának írott forrásai.* (Szerk.: Kristó Gyula) (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged.

LASKAI Osvát

1499 *Sermones de sanctis perutiles a quodam fratre Hungaro ordinis minorum de observantia comportati Biga salutis intitulati feliciter incipiunt.* Hagenau. (RMK III/1. 47–48.)

MES II

1882 *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* Ordie chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit dr. Ferdinandus Knauz. Tomus secundus. Ab. A. 1273. Ad. A. 1321. Strigoni.

SZENTPÉTERY, Emericus ed.

SS Rer Hung *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Budapestini, 1937–1938.

SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.)

Reg Arp II/2–3 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.)* II. kötet 2–3. füzet. 1272–1290. (Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván) Budapest, 1961.

Szakirodalom

BARTONIEK Emma

1939 *A magyar királykoronázások története.* Budapest.

1975 *Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyar történetírás történetéből.* (Kézirat.) Budapest.

BENE Sándor (szerk.)

2006 „Hol vagy, István király?” *A Szent István-hagyomány évszázadai.* Budapest.

BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – LENGYEL Réka (szerk.)

2015 *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon.* Budapest.

BOGYAY Tamás

1976 *Stephanus rex*. Wien–München.

DEÉR József

1966/2005 *A magyarok szent koronája*. [A könyv az 1966-os német kiadás fordítása.] Budapest–Máriabesnyő–Gödöllő.

1971 Szent István székhelye. *Katolikus Szemle* 23/1. 1–18.

DERCSÉNYI Dezső

1943 *A székesfehérvári királyi bazilika*. Budapest.

DICKENS, A. G. – TONKIN, John

1985 *The Reformation in Historical Thought*. Oxford.

DÜMMERTH Dezső

1976 Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában 1641–1648. A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus-Társaság meghiúsult reformja. *Filológiai Közöny* 22. 191–210.

1987 *Az Árpádok nyomában*. Budapest.

ENGEL Pál

1990 *Magyarok Európában I. Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*. Budapest.

ERDÉLYI László

1922 *Árpádokor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégibb története 1301-ig*. Budapest.

GERICS József

1995 *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest.

GYÖRFFY György

1967 Székesfehérvár feltűnése a történeti forrásokban. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai I. Az államalapítás kora*. Székesfehérvár. 19–25.

1977 *István király és műve*. Budapest.

HERMANN Egyed

1973 *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München.

HÓMAN Bálint

1927 Szent István megkoronázásának időpontja. *Magyar Nyelv* 23. 443–452.

1935 *Magyar történet I*. Budapest.

1938a *Hóman Bálint munkái II. Történetírás és forráskritika*. Budapest.

1938b *Szent István*. Budapest.

HORVÁTH Mihály

1871 *Magyarország történelme. Első kötet*. Pest.

ifj. HORVÁTH János

1967 Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai I. Az államalapítás kora*. Székesfehérvár. 101–116.

INCHOFER, Melchior

1644 *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae I. Romae*. (RMK III/2. P. 2. 6249.)

KARÁCSONYI János

1929 *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 907-től 1900-ig.* Veszprém.

KATONA, Stephanus

1779 *Historia Critica Regum Hungariae. Stirpis Arpadianae. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata... Tomulus I. Complectens res gestas S. Stephani, Petri, Samuelis Abae.* Pestini.

KRALOVÁNSZKY Alán

1968 *A székesfehérvári királyi bazilika alapításának kérdéséhez. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966–67.* 2. 121–125.

KRISTÓ Gyula

2001 *Szent István király.* Budapest.

MAKK Ferenc

1996 *Magyar külpolitika (896–1196).* Szeged.

1998 *A turulmadártól a kettőskeresztig.* Szeged.

MARCZALI Henrik

1895 *A vezérek kora és a királyság megalapítása.* In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története. Első kötet. Magyarország a királyság megalapításáig.* Budapest.

MORVAI István

1912 *Gersei Pethő Gergely élete és krónikája.* Budapest.

PAULER Gyula

1899 *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.* Budapest.

PRAY, Georgius

1763 *Annales Regum Hungariae. Pars I. Complectens res gestas ab Divo Stephano ad Carolum I. Robertum.* Vindobonae.

1771 *Dissertatio Historico-Critica de Sacra Dextera Divi Stephani Primi Hungariae Regis.* Vindobonae.

1801 *Historia Regum Hungariae I. Cum notitiis praeviis.* Budae.

PULLAPILLY, Cyriac

1975 *Caesar Baronius. Counter-reformation historian.* London.

RABASA et al.

RABASA, José – SATO, Masayuki – TORTAROLO, Edoardo – WOOLF, Daniel eds.

2012 *The Oxford History of Historical Writing.* Volume 3. 1400–1800. Oxford.

Petrus de REWA [RÉVAY Péter]

1613 *De Sacrae Coronae Regni Hungariae Commentarius.* Augustae. (RMK III/1. 1118.)

1659 *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuriae Septem.* Francofurti. (RMK III/1. 2058.)

RÉVÉSZ Éva

2010 *Delján Péter herceg, bán, cár az első ezredforduló táján. „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendősk Makk Ferenc tiszteletére.* Szerkesztette: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged. 361–372.

RMK III/1

1896 *Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. Első rész.* (Szabó Károly – Hellebrant Árpád szerk.) Budapest.

RMK III/2 P 2

1991 *Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. Második rész. Pótlások, kiegészítések, javítások.* (Borsa Gedeon irányításával összeállította Dörnyei Sándor és Szálka Irma.) Budapest.

SOLYMOSI László

2012 Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban In: Hegedűs András (szerk.): *Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz.* Esztergom. 5–14.

STEPHENSON, Paul

2004 *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204.* Cambridge.

SPANGÁR András

1738 *Magyar kronika Diszessen, és rövideden elő adván Magyar Országunk Kezdetét, régi és mostani osztását, részeit, tartományit, Vármegyeit, Városit, Királyit, Tiszt-Viselőit, mivoltát; úgy a Magyar Nemzetnek Eredetét, Scythiából való ki-jövetelét, Terjedését, szaporodását, elő menetelét, hadakozását, a' régi, és mostani Magyaroknak maga viselését, Törvényit, más Nemzetek előtt való tekintetét, és mind Magyar, mind más Országokban esztendőnként történt emlékeztetre méltó dolgait... elsőben irta néhai Nemzetes Pettő Gergely... A' Magyar, avagy a' magyar Sz. Korona alatt lévő Országokból származandó Iróktól szerzett, és irt Könyveknek Laistromával, azon Kronikát terjesztette, szaporította, és a' Magyarok tanúságára ki-bocsátotta P. Spangar András Jesuvita. Kassa.*

SZABADOS György

2006 *A magyar történelem kezdeteiről. Az elődö-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században.* Budapest.

2013 Szent István király ellenfeleiről. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovitch László egyetemi tanár 70. születésnapjára.* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXXV.) Szeged. 609–621.

SZABÓ Zoltán

2018 *A székesfehérvári királyi bazilika építéstörténete II/2A.* Budapest.

SZALAY László

1852 *Magyarország' története. Első kötet.* Lipcse.

THOMPSON, James Westfall – HOLM, Bernard J.

1950 *A history of historical writing I–II.* New York.

THOROCZKAY Gábor

2009 *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* Budapest.

TIMÁR Kálmán

1910 Laskai Ozsvát és a bibliográfia. *Magyar Könyvszemle* Új folyam 18. 122–153.

TIMON, Samuel

1736 *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum.* Cassoviae.

TÓTH Gergely

2011 Bevezetés. *Notitia Hungariae Novae Historico Geographia... Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum Tomus Primus*. Budapestini. 9–21.

2016 *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*. Budapest.

TÖRÖK József

2002 *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest.

VÁCZY Péter

1994 *A magyar történelem korai századaiból*. Budapest.

ZSOLDOS Attila – THOROCZKAY Gábor – KISS Gergely

2016 *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Székesfehérvár.

GYÖRGY SZABADOS

**“WITH GREAT DELIGHT OF THE COUNTRY”
ON THE CORONATION OF KING STEPHEN I THE SAINT IN SZÉKESFEHÉRVÁR**

Presently available Hungarian historiography has not established a decisive consensus regarding the site of King Stephan's coronation. Based on the late 15th century records of Franciscan friar Osvát Laskai, it has been generally accepted that Stephan was crowned at Székesfehérvár. However, recent scholarship has looked to establish Esztergom as the site of Stephan's coronation by referring to a royal charter issued in 1274 by King Ladislaus IV. From a source critical perspective, one would indeed posit that the validity of records kept by a Franciscan friar in the late middle ages could hardly compete with an official royal charter issued during the Árpád-dynasty. Nevertheless, it is in fact the writings of Osvát Laskai that we must look to as being authoritative. Firstly, because Ladislaus IV's charter does not actually make mention of Stephan's supposed coronation at Esztergom. Rather, it only asserts the coronation functions undertaken by the Archbishopric of Esztergom. Furthermore, the logical chronology of events after 1038 only serve to support the possibility that Stephan was indeed crowned at Székesfehérvár. We have early records placing the coronation of the second king of Hungary, Peter Orseolo at Székesfehérvár. However, as he not only descended from the matrilineal line of the Árpád-dynasty, but also vowed allegiance to the Holy Roman Empire, thereby making Hungary a vassal state, Peter was not a favored king and considered a usurper to the throne. King Andrew I deposed Peter and represented the restoration of the patrilineal and therefore legitimate line of succession of the Árpád-dynasty. It follows that for Andrew I, the question of legitimacy was key and to emulate Peter Orseolo, a usurper, would be unacceptable. Rather, King Andrew I would look to establish his right to the throne by being crowned in the same place as King Stephan. Following this logic, had Stephan been crowned at Esztergom, King Andrew I would have returned there to be crowned. However, Andrew I was crowned at Székesfehérvár, thus suggesting that it was indeed the location of Stephan's coronation. Moreover, in the event of Stephan's possible coronation in Esztergom, the Archbishop of Esztergom could not have been persuaded to perform the ceremony in Székesfehérvár. Stephan donated the spoils won from victorious military campaigns against the Bulgarians to the already existing Royal Basilica dedicated to Virgin Mary at Székesfehérvár. Hence, it then stands to reason that the construction of the church predates the Bulgarian military campaigns which have been placed around 1003 and/or 1015. Therefore, it can be stated that late in the year 1000 Stephan was crowned at the Royal Basilica at Székesfehérvár, which consequently places the years of construction between 997 and 1000.